

Szemponatok a barokk meghatározásához.

(Egy készülő munkából.)

Éj idején beszédbe elegyednek egymással Asinelli és Garisenda, Bologna ferde tornyai. Felidézik ifjúságukat: tövükben pestis dühöngött és zsarnok gyilkolt, majd lázadás bontotta ki véres lobogóját. Egy végzetes napon pedig, egyazon díszes mennyezet alatt vonultak el ott a császár és a pápa. A tornyok gyávák voltak, nem roskadtak össze, hogy romjaik alá temessék a két bitangot, akik oly szörnyűn vétkeztek Olaszhon ellen.

Carducci verssoraiban a hazafi keserősége sír fel. De költeményének csattanója, bár igazságtalan, nem szolgálhatna-e a barokk századok jelmondatául? V. Károly és VII. Kelemen 1529.4 bolognai találkozója jelzi — még sokkal szemléltetőbben mint a „sacco”, Romának feldúlása — hogy a renaissance elmúlt és nem támadhat fel. De a két államférfi nemcsak gyásztort ült ottan, nemcsak Itáliát, a földet és az eget osztogatta szét: azt a politikai együttműködést is megalapozta, a fegyvernek, pénznek és országlásnak azt az olaszspanyol hatalmát is, amelynek oltalmában azután új szellemi értékek fejlődhetnek ki és új korszak születhetett meg.

A barokk eljövetele persze nem történt egyik óráról a másikra. Az önmagát túlélő nemzedéknek el kellett némulnia, vagy, mint Michelangelónak, új szavakat megtanulnia. (Manapság az írástudók árulásáról beszélénk.) A tridenti zsinaton hirdetett világnézetnek át kellett itatnia a társadalmat. Az akaratnak és gondolatnak formát kellett nyernie a képzőművészetekben és az irodalomban. A kortársak csak akkor ébredhettek annak tudatára, hogy a századok új sora veszi kezdetét, amikor jelen lévén 1600 körül egy firenzei palotában a *Dafne* első előadásán, hallották a nemes szavakat kísérő zenét. A zenével párhuzamosan változnak meg, mondja Plató, az állam törvényei.

A vajúrást, ezt a hetven esztendeig tartó átmeneti korszakot, hogyan nevezzük el? A nomenklatúrának nemcsak a skatulyázó történelem szempontjából van jelentősége; ítélezésünket is befolyásolja. Legolcsóbb volna „prebarokk”-nak elkeresztelni. De van e jogunk a ma szemszögéből

bírálni és a rni értékelésünket rátukmálni a régmúlt embe-
reire? Ha valami világosan zúdul őseinkre, pl. nem nap-
nyugat felé hajóznak conquistadorok, hanem Amerika küldi
át hozzánk Cortezeit, biztos, hogy az egyetemeinken előadó
azték professzorok nem tudnának semmit a prebarokkról,
mert semmit a barokkról. Elmfuttatásokat kockáztatnának
meg a beteg renaissanceról: „Dante, uraim, milyen alexan-
driai, Leonardo da Vinci milyen dekadens ... Műveiket tanul-
mányozva megértjük, hogy Európa halálra volt ítélve...
Az egészséges azték erkölcsök azonban... stb. stb.” De e
megfontolások után kínálkozó „metarenaissance” kissé nem-
leges elnevezés, hiányzik belőle az, ami a jövő felé mutat.
Kovácsoljunk tehát — da stellt ein Wort zur rechten
Zeit sich ein — új szót és beszéljünk „manierismus”-ról ⁷¹
Találóa jellemezhetnök vele némely művész modorát, Gio-
vanni de Bolognáét vagy azokét, akik az Angyalvár falait
díszítették cirádáikkal; talán Giordano Bruno tanait is. De
már a szépirodalomban, mi felel meg ennek a fogalomnak?
És ajánlatos-e az emberiség történetét túl rövid fejezetekre
aprózni?

*

Egy valami biztos: a barokk, közvetlenül vagy közvetve,
a renaissance után jött. Annak vetését aratta le, annak forma-
nyelvét beszélte — mindinkább ingadozóbb kiejtéssel. A ré-
gebbi kritikusok, Quatremére de Quincy vagy Bruckhardt,
erre a „tékozló unoka” szerepre figyeltek csak és ezért
a barokkot a hanyatlás korának kellett tekinteniök.

Igazuk is volt — de csak részben. Amikor a régi csa-
ládok kihalnak és ősi vagyonok szétporladnak,² amikor
a „régí táblák” megsemmisülnek, a már meglevő, már fenn-
álló értékesnek és arisztokratikusnak tűnik fel. A renaissance
formái a barokk nemzedékek szemében a tökéletesség példái
voltak. Mint az igazat, úgy a szépet is a múltban keresték.

A barokk formákat alkalmaz, amelyeket nem ő teremtett.
Mintha nem is volna művészete, csak technikája. A barokk
formulákkal él, amelyeket, az anyagszerűség elvével nem
törődve, a végsőig kiaknáz, gyakran a rosszízlés határait is
súrolva. A vasvillás ördög vipera-mezt ölt magára az eposz
első énekében, a másodikban varangyos békaként ugrál,
a harmadikban víziló testtel csoszog. Már unjuk játékait, de
szerencsére — mindig támadnak lángelmék — a következő
cantóban víziló fejet ragaszt undok béka törzsére. Mindez
nem kíván különösebb találékonyságot! A renaissance-é épí-

¹ N. Peusner: *Gegenreformation und Manierismus*,
Repertorium für Kunstwissenschaft, 46.

² A. Pino-Franca: *La vita Economica etc*, Torino 1938.

tészet bájos motívuma a fülke öblét bélelő kagyló; a barokk megduplázza és megháromszorozza, felpuffasztja vagy idomtalaná sorvasztja, peremét kicsípedesi vagy tüskékkel szegi be. Ami tegnap egyéni volt és egyszeri, ma már vásári portéka, amellyel a külföldi országokat is el lehet árasztani.

Hasonlóképpen ehhez a barokk széphez, a barokk gondolat sem alkot; csak talál és megismer. Mindez meg van adva és ezért kedvenc tevékenységei a *compilatio* és az *interpretatio*. Munkáját elvégezhetné egy gép is. Azt a szót, hogy „determinismus” ugyan nem ejtik ki — a felsőbbség éber — de a gondolat előírt mesgyén halad, a hagyománytól a dogma felé. A csodákban hisznek, de a véletlentől idegenkednek, nem értik meg. (A Galilei megalapozta természettudomány nem ezen fogyatékoság kiegyenlítésére szolgál-e?)

A renaissance, amelyet a barokk fel fog váltani, már fáradt korszak volt. Egykoron erőktől duzzadt, de ezek az erők tragikus gyorsasággal használódtak el és visszasülyedtek az érzelmek chaosába — mintahogy a fizikai energia változik át meleggé. A XVI. század hajnalán látszott, hogy mindennek vége, hogy az érzelmek vihara megsemmisíti Itáliát.

A vért vesztett társadalom nem akart még meghalni. De, hogy tovább lélegezhessen, hogy eltengődhessen, ezekért meg kellett fizetni: a magasabb pszichikai színvonalról le kellett szállani egy alacsonyabbra. Nem azért választják a barokk életet, mert akarják, hanem azért, mert nem tehetnek másként. Krízisek, háború vagy forradalom után, az emberiségnek át kell esni egyik vagy másik barokkon.³ Hiszen mi magunk is gyönyörködhetünk azokban a fából esztergályozott bronzcsillárokból, amelyek a húszas években helyreállított templomainkat ékesítették!

A barokk társadalmi megalázkodott és gyermekké változott vissza. Nem cselekszik, hanem mozog és ágál. Nemcsak képletesen értjük ezt: elég látni a kor kö-szentjeit; hogyan toporzékolnak szeszélyes talapatukon! Hogy lóbálják és cibálják vértanúságuk 'jeleit!⁴ A barokk képtelen arra, hogy felemelkedjék a komoly síkjára, legtöbbször csak játszik. Elszórakozik szép szavakkal (Salvator Rosa szatírái eleget gúnyolják a concettik tűzijátékát). Elügyeskedik problémákkal, amelyeket félszeg akadémiában vitat meg. A háborúkat holmi tudós táncnak maskarazza. Felépít rendszereket, amelyeket átfutó felhőképekre függeszt fel. Játszik a vallással és

³ Nem azonosítjuk magunkat Eugenio d'Ors felfogásával, amely a barokk hyposztasivál metafizikai állandókat szerkeszt.

⁴ A barokk ikonográfiát bővebben elemeztük könyvünkben: Pierre Le Gros, Paris 1933.

a quietismus felé sodródik. Még a szerelem is — a szerelem, amely erősebb a halálnál — elfajul, az intézményes házibarát bohó cselszövényeivé.

Igaz, a barokk érdekes, színes és lármás. De most nem mérlegelünk esztétikai ellenszenvet és rokonszenvet. Szabad többre becsülni Gyöngyösit Révainál, ötletesebbnek tartani a budai Szent Anna templom alaprajzát a Nemzeti Múzeuménál. Hiszen nem nehéz egyéninek látszani, ha csak játszunk. És nem is állítjuk azt, hogy a játék, akár felnőttél is, betegség jele; nem írjuk alá azok véleményét, akik a barokkot egy akkortájt nagyon elterjedt kórral hozzák okozati összefüggésbe. A játék másvalaminek a tünete, annak, hogy a korszak kimerült és terméketlen. Egy nap azután a nagy gyermekek bele fognak unni a játékba, a legtudósabb összeállítások sorozata szükségszerűen véget ér, a kifacsart formulák nem adnak már semmit és a legterjengősebb foliók, az a codex vivus is, amelyről Campanella beszél, feltárják titkaikat az utolsó betűig.

A kérdéseket, amelyeket a történelem ad fel, nem elméleti megfontolások válaszolják meg, hanem az élet. Merre vezet az út? A barokk lezajlott, nos, lenyugvó napjának fényénél látjuk, hogy Olaszország már „a halottak földje”, hogy a spanyol császári sas — idézzük Victor Hugót — „megkopasztott tyúk, mely ocsmány fazékban fő”, hogy a Szent Római Birodalom hercegecskéi külföldről kénytelenek importálni nemcsak tábornokaikat és tudósaikat, hanem még metresszeiket is.

*

Némileg mesterkéltnél dolog szétválasztani a szellemet és a szellem megnyilvánulásának formáit. Jellemző azonban a barokkra, hogy róla beszélve szükségünk van erre a disztinkcióra. Újságírók és statisztikusok megelégedhetnek azzal, ami látható, a történetírónak meg kell ismernie vagy ki kell találnia a múlt nemzedékeinek törekvéseit és ideáljait is, azt, amit közönségesen stylusnak neveznek.

A barokk nemcsak a renaissance után jött, hanem ellene is támadt. Nem fér ehhez kétség. Hiszen kinyilvánította akaratát, hogy úgy mondjuk programot adott, a tridenti zsinat határozatait. A barokk ugyan nem egyértelmű az ellenreformatioval,⁵ annál gazdagabb és mélyebb, de amit feladatának hisz, az reakciót jelenteni; leküzdeni a tegnapot, amely humanista volt, de egyúttal eretnek is. Az Egyház az általa vezetendő társadalomba s az általa megszentelt természetbe akarja a felszabadult vagy talán csak gyökerét vesztett egyént visszahelyezni, a renaissancet és reformatiot tudatosan és

⁵ Másként látja W. Weissbach: *Der Barock als Kunst der Gegenreformation*, Berlin 1921.

tervszerűen egy új középkorral felváltani. Ismét a transzcendens legyen az alap és a cél!

Az ideál szép volt és elérhetetlen. A sixtusi kápolna elkárhozottaira ugyan rá lehetett az úszónadrágokat mázolni, de már sem Firenze vagy Sienna városházait, a polgári szabadság eme legősibb bástyáit, nem lett volna parányi munka lerombolni, sem a görög istenszobrokat visszatemetni az anyaföldre. A barokk gyűlölte a renaissancet, de kénytelen volt nyelvét beszélnie. Ismét az állandó és fárasztó feszültség, amely vibrál a kor embereiben és reszket alkotásaiban. A barokk szerepe nehéz volt és félszeg: az ösztönszerűt, a szervesen fejlődöttet akarta a tudatossal helyettesíteni. Mint minden restaurationnak, neki is meg kell vívni a múlt kísérteteivel, megosztani már úgylis ellankadt erőit. Ezért tudott nagyot csak Spanyolország létrehozni, ott, ahol a renaissance felszínes volt és amely alatt még élt középkor, amellyel a barokk összefonódhatott.⁶

A barokk, mondhatnók már meghatározásánál fogva, a katolikus Egyházat szolgálja. Napjainkban ugyan előszere-ttel használják fel kronológiai címkéül, jelzőjéül két századnak, amelybe belefér a kuruc költészet és Carlo Dolci, Pázmány Péter és madame Pompadour. Ezzel a kényelmesen tág rendszerrel azután sikerült egy protestáns barokkot is felfedezni. De akik szokatlan cikornyákat vesznek észre úrvacsora-kelyhekben és meglepő csengéseket hallanak ki debreceni zsoltárokból, nem tévesztik-e össze a divatot a stílussal? emberek szeszélyeit a történelem akarataival?

Aki behódolt a barokknak, alávetette magát ezzel az Egyháznak is, titkosan vagy nyíltan. Vondel műve barokk érzelmektől izzik: az anabaptista szerző végül is Szent Péter szikláján keresett menedéket. Gusztáv Adolf leányának életét barokk hullámok korbácsolták fel: a svéd királynő hamvai római bazilikában nyugszanak. Talán az sem véletlen, hogy a romantikus költők eltűnődve a Rajna hullámaiban tükröződő csillagokban, úgy gondolták, hogy azok nemcsak keresztény igazságokért tanúskodnak, hanem ultramontán elvekért is.

A történelem nem igazodik naptáraink után, nem törődik azzal, hogy fejezetei könnyen megjegyezhető évszámokkal essenek egybe. Az 1700. esztendő úgylátszik kivétel ez alól: kellő gyakorlati pontossággal jelzi, hogy a barokk korszak a Földközi tenger országaiban véget éri.

Igaz, nem volt közönséges esztendő. Századok mesgyéjén

⁶ Lásd H. Kehrer tanulmányát: *S p a n i s c h e r B u o c k a W ö l f f l i n* emlékkönyvben, München 1924.

élőket vigasztalt és halottakat, temetett el. Szent kapui nyitva, állottak a zarándokok előtt, de nem az a pápa zárta le őket, aki felnyitotta.

XII. Ince hosszasan, betegeskedett — mintha jelképezni akarta volna korát. A jó öreg Pasquino megjegyezte, hogy Ő Szentsége nem is a Fiú földi helytartója, hanem az Atyáé, aki tudvalévően örökkévaló. E megállapítás téves volt és a kegyeletlőt megkívánt idő leteltével egy profil, amelyet mintha még az ellenreformatio szenvedélyei rajzoltak volna meg, letűnik az érmékről. Helyét elfoglalja XI. Kelemen méltóságosan nyájas, kövérded arca.

Le Saint Siége ne meurt pas. De egy másik uralkodó nem hal meg egyedül. Diplomataik lepedőket vizsgálgatnak az Escorial előszobáiban, államférfiak kuruzslószereket javasolnak; kár az igyekezetért. Egy őszi napon lehunyja megtörő szemét II. Károly s a Habsburgok spanyol ága kihal. Véget ért a pápaságnak s a legkatholikusabb dynasztiának együttműködése, amelyet a nagy elődök a bolognai találkozón indítottak meg. A barokk szellem ezentúl nem nyerhet már kifejezést a politikai valóságban.

A spanyol örökségért meginduló háborúk átformálják Itália képét s új urakat ültetnek ősi trónusokra; ki törődik már a Szent Szék kívánságaival? A gyarmatok kiaknázása s az ipari forradalom megzavarják a népek gazdasági egyensúlyát. A tudomány a legtávolabbi csillagokba helyezi háromszögeinek csúcsait. De 1700 nagy halottai mindezeknél még sorsdöntőbb változást jelképeznek: a vallásos lélek megváltozását.

Irodalom és művészet legfeljebb ha divatot csinálnak,⁷ gazdasági tényezők legfeljebb ha csnjunkturát. Egy korszakot mindig a vallás, a világot sub specie aeterni szemlélő, az egységre törekvő s a múló javakat feláldozni kész vallás épít fel — és dönt le.

Különösen igaz ez a barokk korról, amely a vallásos értékek bevallott restauratioja volt s amely a vallás szolgálatába kényszerítette legkiválóbb fiait, leghatalmasabb intézményeit.

A restauratio hősökkel és szentekkel számolt, nem halandó emberekkel; túlnagy erőfeszítést követelt kimerült nemzedékektől, nem sikerülhetett. A tridenti zsinat évtizedeinek lendületéért meg kell majd szenvedni: a teremtésre már gyenge művészet átengedi magát a routinenak, a gondolat gyáván alkalmazkodik” a megszokotthoz, a hit elfárad.

⁷ Nem mindenben ériünk egyet Paul Hazard kitűnő könyvével: *La Crise de la Conscience Européenne* (1680—1715), Paris 1935.

A fin de siècle hangulatát Molinos eretneksége és a quietismus fejezik ki.⁸ Cselekedni oly fárasztó, nem volna e dicséretesebb csak szeretni és megmámorosodni? Szívünk, amelyet hiszen Isten ültetett belénk, igazabbat mond mint az értelem, mint a dogmák. A Harcoló Egyház helyett jöjjön el az Álmodozó Egyház. A lélek megfélelmezve a szentségek segítő malasztjáról, titkosan, a szeretet szárnyán törjön az ő Ura és Jegyese felé, akinek keblén örök pihenést fog találni és megsemmisülést.

Sziren-ének, csábító tanok. Mintha még Szent Ignác rendje is meginogna! Az Egyház ráeszmél a veszélyre, védekezik villámaival. De a méreg — vagy ha úgy tetszik: gyógyír — rohamosan szívódik fel a társadalom legyengült szervezetébe.

Történelmi távlatból tekintve, a quietismus, bár kifejezés-módjában és eszközeiben barokk, a leghatásosabb reakció e korszak ellen, amelyet alkotó elvében, vallásában sebez halálra. A via ordinaria kipróbált irányából a keresztényt a misztikus átélések felé terelve, a hagyomány és „előítéletek”⁴ helyett a nem ellenőrizhető lelkiismeretet kiáltva ki legfőbb bírónak, a társadalmat porlasztja szét. „Csak azt semmisítjük meg, amit pótolni tudunk.” Az erény, a sohasem tévedő ösztön, a természet sugallata, a velünk született jog, mindezek csak szavak, de szavak, amelyek egy új vallás igéivé válnak és amelyek körül a XVIII. század fog kikristályosodni.⁹

A barokk utolsó átváltozása az Arcadia: a quietismus kivirágzása a műzsák berkében. A természet, amelyik nemrég még fenyegetően avatkozott be a földiek komédiájába, most bájos háttér, a szivárvány színeiben játszó s a meseszerű távolába nyíló színpad.¹⁰ Versekből és versikékből a szerelem és a hit egyértelműek, összevegyülnek egymással.¹¹ Az egyén a társadalomból a pásztorok aklába menekül, a jelenből a renaissance vagy a pogány kor csillogó múltjába, a valóságból egy álom-országba. Mivel hanyatló korok értenek ahhoz, hogyan lehet szavakat értelmükből kiforgatni, az igaz-

⁸ A quietismus bibliográfiáját minden lexikonban megtalálhatjuk; nekünk szabadon megítélni H. Shorthouse hajdanában híres történelmi regényét: *John Anglesant*, London 1881.

⁹ E. Seilliére: *Mme. Guyon et Fénelon, Précurseurs de Rousseau*, Paris 1918.

¹⁰ V. ö. M. Hoerner: *Die Naturafischung des Spätbarock* (*Zeitschrift für Aesthetik*, 1931.)

¹¹ Szép példa erre a Szent István királyunkat dicsőítő oratórium; szövegét közrebocsátottuk a *Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria di Roma* II. kötetében. Roma 1938.

ságot átértékelni, ezt a megfutamodást előkelőnek nyilvánították és csakhamar romantikus mezbe is öltöztették.¹²

A romantikus tavasz előtt azonban egy tanulságos közjáték került színre. A barokktól felidézett múlt áttörte az eléje szabott korlátokat: Janus isten pillantása, amelynek csak a középkort lett volna szabad észrevenni, távolabbra tévedt, felfedezte a klasszikus világot is. Azok az ártatlannak látszó anekdota- és ana-gyűjtemények, amelyeket pedig olyan igazhitű források felhasználásával lopkodtak a barokk tudósai össze, azok a száraz felirat- és oklevél-tárak felvilágosítottak és forradalmasítottak. A barokk legnagyobb érdeme, legpozitívabb alkotása az, hogy a történelmet megtanulja megérteni. Az általa megismert igazságokat az utána következő nemzedék már ki is meri mondani s az elméleti eredményeket az életbe átvinni: a dogmát felváltja a fejlődés követelménye, a tekintélyt a szabadság eszméje. A „világpolgár” művészete a neoklasszicizmus lesz és ideálja az a kor, amelyről regélnek Herculannak és Pompeinek a kellő pillanatban felragyogó csodái. A valóság mindig siet vágyaink és gondolatainkhoz igazodni.

BAUMGARTEN SÁNDOR.

¹² J. G. Robertson: *The Genesis of Romantic Theory*, London 1923. Szerző következtetései persze vitathatók. Az Arcadiának a képzőművészetekre gyakorolt hatásáról l. dolgozatunkat: *L'O e u v r e de Rusconi á Roma a R e v u e d e l' A r t Ancienne M o d o r n e* 1936 decemberi számában.